Ч-90

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЧУМАК Тетяна Миколаївна

УДК 373.5.016:821.161.2(091)(043.3)

ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПОНЯТТЯ ПРО ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ

Спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська література)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

8812
НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі методики викладання української мови та літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Донченко Тамара Кузьмівна,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри методики викладання української мови і літератури

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Токмань Ганна Леонідівна,
Державний вищий навчальний заклад „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди",
завідувач кафедри літератури і методики навчання;

кандидат педагогічних наук
Мозгова Людмила Анатоліївна,
завідувач міського методичного кабінету управління освіти і науки
Бориспільської міської ради Київської області.

Захист відбудеться "07" листопада 2012 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 у Національному педагогічному університеті імені М. П Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано "05" жовтня 2012 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент Л. В. Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема формування духовності – одна з найважливіших проблем методики літератури. Духовність – це інтеграційна і невід'ємна складова частина особистості, від якої залежить світогляд, національна свідомість людини, її духовні запити й потреби. Ще Аристотель стверджував, що людина не народжується з ідеєю блага і готовністю чинити добро, а здобуває моральні знання та звички в процесі навчання й виховання. Найважливіше покликання, основне спрямування діяльності школи в сучасному суспільстві полягає в гуманізації й гуманітаризації освіти з метою формування високодуховної особистості, активного засвоєння у школі тих норм моралі, що вироблені людством протягом багатовікової історії.

Здобуваючи знання, дитина розвивається інтелектуально, але у сфері її морально-емоційного сприйняття утворюється своєрідний вакуум, який значною мірою має заповнити вчитель-словесник через духовний досвід, утілений у художніх творах. Тому особливе значення на уроках літератури має усвідомлення учнями духовних орієнтирів творчості письменників. Особливо актуальна ця проблема для старших класів, коли підлітки прагнуть усвідомити навколишній світ і себе в ньому. Від того, які моральні якості винесуть вони зі школи в життя, залежить майбутнє нашого суспільства, майбутнє нації в цілому.

Як об'єкт наукового аналізу, проблема духовного становлення особистості досліджувалась у різних галузях науки, зокрема, філософії та психології. Серед фахівців, які вивчали окремі аспекти цієї проблеми, філософи М.Бердяєв Є.Бистрицький, С.Возняк, Г.Горак, В.Горський, С.Кримський, С.Пролєєв, Л.Скворцов, В.Соловйов, Е.Фромм, Т.Целік, А.Швейцер; психологи І.Бех, І.Кон, Г.Костюк, Ж. Маценко, Р.Нємов, С.Подмазін, С.Рубінштейн, С.Якобсон. На плеканні духовних цінностей, національного ідеалу в навчально-виховному процесі акцентували увагу педагоги Г.Ващенко, Я.Коменський, І.Огієнко, С.Русова, В.Сухомлинський, К.Ушинський.

Процес формування духовності школяра значною мірою відбувається через усвідомлення учнями духовного світу автора художнього твору та його персонажів. Це підтверджують відомі вчені Н.Волошина, А.Градовський, О.Ісаєва, Л.Мірошніченко, Є.Пасічник, В.Пахаренко, О.Слоньовська, Б.Степанишин, Г.Токмань, а також засвідчує багаторічний досвід роботи в школі. Водночас проблема формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури в методиці й досі залишається малодослідженою. Відсутня система чітко визначених критеріїв, які давали б змогу діагностувати рівень сформованості в підлітка уявлень про орієнтири творчості письменників. Залишається не до кінця розкритою проблема перетворення засвоєних старшокласниками моральних знань і понять у якість характеру, в особистісне переконання.

Провідним у навчальному процесі з української літератури має стати не

стільки засвоєння учнем літературних знань, скільки збагачення його духовного світу, розвиток емоційно-естетичної сфери. У контексті цього змісту навчання уроки літератури постають джерелом утвердження засадничих основ формування високоморальної, духовної особистості, наповнення її життя глибоким сенсом активного служіння добру й істині. Такий підхід потребує змін у методиці вивчення літератури, переорієнтування її на особистісно спрямовані освітні технології. Розв'язання цих завдань потребує вдосконалення змісту, форм і методів навчально-виховного процесу з української літератури

Для дослідження обрано проблему формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників у старшокласників, оскільки старший шкільний вік є найсприятливішим періодом для формування моральної свідомості, ціннісних орієнтацій. У розв'язанні завдань розвитку і виховання учнів, особистісно спрямованого навчання важлива роль належить формуванню в них поняття про духовні орієнтири творчості письменників. Ці орієнтири зумовлюються особливостями епохи, національним світобаченням, а також глибиною світосприйняття письменника, його таланту, широтою його осмислення світу й проникнення за хронологічні рамки свого покоління. Кожен письменник глибоко індивідуальний своєю життєвою долею, неповторними запитами, своєрідністю творчого стилю. Отже, важливе завдання уроків літератури – навчити школярів осмислювати духовні орієнтири творчості письменників.

Нині питання пошуку шляхів формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменника є практичною необхідністю, бо це впливає на процес формування духовності старшокласників. Українська література містить твори високого художнього й духовного рівня, що розкривають поняття добра, віри, народних ідеалів, громадянської наснаги. Завдяки відповідному добору творів та методів роботи з ними учитель-словесник має можливості відкрити учням світ людського життя й ту велику місію, задля якої живе на землі людина.

Необхідність повнішої реалізації потенційних виховних можливостей української літератури як навчального предмета, важливість підвищення рівня духовності школярів визначає **актуальність** дисертаційного дослідження «Формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, науковий напрям «Теорія і технологія навчання і виховання в системі освіти», затверджений Вченою Радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2005 року). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої Ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 3 від 07 листопада 2005 р.); Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 20.03.2007 року).

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес на уроках української літератури в старших класах загальноосвітньої середньої школи.

Предмет дослідження – науково-методичні засади і закономірності формування в старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури, з'ясування їх впливу на виховання духовної особистості старшокласника.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка методичної концепції, яка полягає в активізації процесу осмислення старшокласниками поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках літератури та формування ціннісних орієнтацій учнів.

Для досягнення поставленої мети потрібно було вирішити **такі завдання:**

– здійснити теоретичний аналіз проблеми формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників як першорядного чинника духовного розвитку учнів у процесі вивчення літератури;

– проаналізувати сучасний стан названої проблеми в методичній науці та шкільній практиці;

– розробити критерії сформованості духовних орієнтирів старшокласників;

– намітити та експериментально перевірити оптимальні шляхи створення емоційно-почуттєвого тла на уроках літератури;

– розробити систему завдань, які б спонукали учнів до роздумів та моральних прозрінь, до осягнення сутності відображеного в літературі життя;

– напрацювати систему роботи з формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників;

– з'ясувати вплив роботи з формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників на розвиток духовності самих учнів;

– перевірити ефективність запропонованої методики на практиці.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі **методи** наукового дослідження:

1. **Теоретичні:** вивчення й аналіз філософської, психологічної, літературознавчої, педагогічної і методичної літератури з проблеми дослідження, аналіз чинних програм, шкільних підручників, методичних посібників.

2. **Емпіричні:** спостереження за навчально-виховним процесом на уроках літератури, бесіди з учителями й учнями, анкетування вчителів та учнів, аналіз усних і письмових робіт учнів, узагальнення передового педагогічного досвіду роботи вчителів-словесників з метою уточнення стану досліджуваної проблеми в практиці сучасної школи, а також педагогічний експеримент, у процесі якого перевірялась ефективність пропонованої методики.

Експериментальна база дослідження. Експериментальною базою дослідження обрано навчальні заклади України: гімназію № 1 м. Прилуки та гімназію ім. Васильченка м. Ічні Чернігівської області; Ніжинський обласний педагогічний ліцей; Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я.Франка; середню загальноосвітню школу № 84 Печерського району м.

Києва та 7 загальноосвітніх шкіл І-ІІІ ступенів Чернігівської області. Усього експериментом було охоплено 317 учнів.

Етапи дослідження.

На першому етапі дослідної роботи (2005 – 2006 рр.) здійснювалося теоретичне осмислення проблеми, опрацьовувалися філософські, психолого-педагогічні, літературознавчі та методичні джерела, формулювалися й уточнювалися вихідні теоретичні засади дослідження (об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи).

На другому етапі (2006 – 2007 рр.) проводився констатувальний зріз, метою якого було виявлення рівня сформованості в учнів старшої школи поняття про духовність, духовні орієнтири і досліджувалися причини (умови) наявного рівня.

На третьому етапі дослідження (2007 – 2008 рр.) проводився навчальний експеримент за спеціально розробленою методикою.

На останньому етапі дослідження (2008 – 2010 рр.) перевірялася ефективність дослідного навчання, проводився якісний аналіз одержаних результатів, уточнювалися окремі наукові висновки й узагальнення, зроблені в процесі експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* науково обґрунтовано й визначено теоретичні засади методики формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників; *створено* цілісну модель формування духовності старшокласників шляхом осмислення ними духовних орієнтирів творчості письменників; *уточнено* й конкретизовано зміст поняття «духовні орієнтири»; *розроблено* критерії, що дають змогу діагностувати рівень сформованості в підлітка уявлень про духовні орієнтири творчості письменників; *розкрито* проблему перетворення засвоєних старшокласниками моральних понять у якість характеру, в особистісне переконання.

Теоретичне значення дисертації в тому, що *розроблено* методичну систему формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників; *удосконалено* методику вивчення художнього тексту на основі сформованого поняття про духовні орієнтири творчості письменників; подальшого *розвитку* набула сукупність науково-методичних закономірностей формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників.

Практичне значення дослідження. *Розроблено* особистісно орієнтовану методику навчання української літератури в старшій школі, яка дає змогу підвищувати рівень літературної освіти та духовності учнів; *створено* систему роботи вчителя-словесника з формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури та збагачення їх духовного світу; на основі вдосконаленої методики формування в старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників *розроблено* систему уроків з української літератури, яка може бути використана в шкільній практиці літературної освіти.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджені в навчальний процес загальноосвітніх шкіл І-ІІІ ступенів Чернігівської обл. (довідка № 23 від 16.03.09; довідка № 21 від 23.01.09; довідка № 5 від 16.01.09; довідка № 18 від 17.12.08; довідка № 2 від 28.01.09; довідка № 4 від 24.03.2010; довідка № 9 від 19.03.09); середньої загальноосвітньої школи № 84 Печерського району м. Києва (довідка № 55 від 08.06. 2011 р.); гімназії ім. Васильченка м. Ічні (довідка № 25 від 12.03.09); гімназії № 1 м. Прилуки (довідка № 175 від 24.12.08); Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу ім. І.Я.Франка (довідка № 44 від 26.02.09); Ніжинського обласного педагогічного ліцею (довідка № 63 від 18.03.09) та на курсах підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури Чернігівського ОІППО (довідка № 01-12/76 від 10.02.09).

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри методики викладання української мови та літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 25 травня 2011 р.). Різні тематичні аспекти дисертації було оприлюднено у виступах на регіональній науково-практичній конференції «Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського: погляд крізь роки» (Чернігів, 2004); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток читацьких інтересів учнів у процесі вивчення української мови й літератури» (Київ, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бугайківські читання» (Ніжин, 2010); на засіданнях педагогічних рад і методичних об'єднань учителів української мови та літератури експериментальних шкіл, на курсах підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури Чернігівського ОІППО. Результати дослідження, опубліковані в наукових статтях, обговорювалися на засіданнях кафедри методики викладання української мови та літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Публікації. Теоретичні положення, висновки й рекомендації, викладені у дисертації, знайшли відображення у 23 опублікованих роботах, із них 15 – у фахових виданнях та збірниках. Основні публікації автора видані у формі наукових статей (27) та методичного посібника (1).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Основний зміст роботи викладено на 205 сторінках, список використаних джерел становить 312 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження, сформульовано його гіпотезу, схарактеризовано методи та етапи роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, а також подано відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі **«Науково- методологічні засади формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників в учнів старшої школи»** проаналізовано розгляд проблеми формування духовності у філософській, психологічній, педагогічній та методичній літературі. Вивчення науково-методичних засад досліджуваної проблеми засвідчує, що до неї зверталися вчені різних галузей, зокрема, філософи різних історичних епох (Платон, Аристотель, Цицерон, Р.Декарт, І.Кант, Г.Сковорода, П.Юркевич, Л.Фейєрбах, М.Бердяєв, В.Соловйов, С.Пролєєв, С.Кримський, С.Подмазін та ін.) зосереджували увагу на важливості для людини особистісного духовного становлення. Людина має осмислити світ як єдине ціле, розвинути власний розум і душу, осмислити себе як розумну істоту, виховати в собі прагнення до пізнання людської сутності, совісті, моральності, прагнення людини до самовиховання, самовдосконалення. Сенс людської духовності пояснює теза «пізнай самого себе», яку ще в античності започаткував Сократ і розвинув відомий український філософ Григорій Сковорода.

У розділі встановлено, що наприкінці XX ст. зростає інтерес до пояснення духовності з позицій психології. Учені-психологи І.Бех, І.Кон, Г.Костюк, Р.Нємов, С.Рубінштейн, П.Якобсон намагаються представити духовність як високу моральність, розвинену інтелектуальність, необмежені творчі здібності. Найповніше духовність виявляє себе у спрямованості інтересів, нахилів людини до пізнання та створення особливого виду цінностей – духовних. Усі духовні цінності людства психологи поділяють на загальнолюдські та особистісно-індивідуальні. До загальнолюдських відносять красу, добро, любов та знання (істину). Особистісно-індивідуальні – це інтереси, погляди, переконання та ідеали окремої людини.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що становлення особистості відбувається у шкільному віці, саме в цей час формуються самосвідомість та духовно-моральні якості людини. Водночас психологи Г.Костюк, С.Рубінштейн, П.Якобсон доводять, що в учня формується власний духовний світ внаслідок усвідомленя ним духовних орієнтирів письменника та його творчості.

У дослідженні за аксіому взято твердження про те, що людина має величезний потенціал свого духовного збагачення, однак у процесі навчання й виховання він реалізовується частково, оскільки не створено оптимальних умов для цього. Досягнення певного рівня естетичного й морального розвитку потребує глибоких і міцних знань, умінь і навичок учнів, а також належної сформованості їх емоційної сфери.

На важливості формування духовно багатої, морально вихованої особистості наголошують педагоги Я.Коменський, К.Ушинський, С.Русова, Г.Ващенко, І.Огієнко, В.Сухомлинський, Ю.Бабанський та ін. Споконвіку народна педагогіка передбачала виховання людини з позицій добра, справедливості, людської гідності та національної самосвідомості. Необхідною умовою та складовою частиною національного виховання є духовний розвиток особистості, здатної максимально виявляти свої здібності, проявляти емпатію,

прагнути до творчості. Правильно поставлене національне виховання забезпечує високу духовність особистості, патріотизм і моральність.

Значна увага духовним орієнтирам творчості письменників приділяється в сучасному літературознавстві. Українську літературу вчені І.Дзюба, Г.Клочек, О.Ковальчук, А.Козлов, В.Марко, Н.Шляхова, Г.Штонь та ін. трактують як один із дієвих засобів формування особистості. Творчість кожної епохи по-своєму осягає й конкретизує поняття «духовність», «гуманізм», «людяність», проте, незважаючи на особливості часу, талановиті письменники завдяки своїй високій духовно-інтелектуальній чутливості не втрачають орієнтації на визначальні загальнолюдські цінності. Прийоми творення образів, характерів і ситуацій у літературі мають потужний духовний потенціал. Це орієнтири правдивості й глибини відображення життя, спрямованості поведінки й діяльності людини на добротворення, на створення й збереження ідеалу, гармонії, прекрасного й усього того в житті людей, що сприяє їх формуванню, розвиткові й розквіту.

Аналіз праць методистів В.Водовозова, В.Стоюніна, В.Острогорського, Т.Бугайко, Ф.Бугайка, О.Мазуркевича, Н.Волошиної, Б.Степанишина, Є.Пасічника, Г.Токмань показує, що методологічною основою розв'язання проблеми формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників є ідея злиття воєдино знань з почуттями та життєвим досвідом учнів.

Без усвідомлення духовних орієнтирів творчості письменників неможливо глибоко осягнути художній твір як духовне надбання суспільства, адже життєва правда в мистецтві не існує поза індивідуальним баченням світу, яке властиве кожному талановитому митцеві.

В умовах кардинальних змін у суспільстві (політичних, соціальних, економічних) проблема формування духовності в учнівської молоді досить актуальна. Вагомі можливості для розв'язання цієї проблеми надають уроки літератури, виховний потенціал високохудожніх творів. Література як мистецтво слова є одним із вагомих засобів формування особистості, спрямування її до ціннісних орієнтацій, оскільки головна особливість мистецтва і полягає в тому, що воно не тільки відтворює найрізноманітніші сторони життя людини, а й безпосередньо звернене до неї, до її внутрішнього світу.

У дисертації обґрунтовано, що важливим для методики вивчення літератури є розгляд духовності як літературознавчої категорії, як обов'язкової умови характеристики персонажів художніх творів і водночас як одного з чинників, що зумовлює особливості розвитку сюжету та зображення вчинків персонажів з погляду їх спрямованості на добро і добротворення. Формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури в учнів старшої школи має враховувати виражені в особі письменника ідеали нації, її високий інтелектуальний розвиток.

На основі аналізу праць філософів, психологів, педагогів, літературознавців, учених-методистів констатовано, що українська національна духовність – це історично сформована система духовних багатств народу, яка

відображає найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду, моралі, ідеології, національної самосвідомості. Особистість митця і його творчість не тільки може служити зразком для розуміння українського національного характеру, його внутрішньо-почуттєвої структури, національного світовідчуття й світобачення, а й стати взірцем для наслідування, для формування в учнів відповідних духовних орієнтирів.

У другому розділі **«Констатувальний експеримент з проблеми формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників»** проаналізовано відображення завдань формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників у чинних програмах та підручниках з української літератури для середніх загальноосвітніх шкіл, подано результати анкетування, що проводилося серед учнів з метою з'ясування рівня усвідомлення ними поняття про духовні орієнтири творчості письменників, та аналіз відповідей старшокласників на запитання.

Аналіз змісту підручників та програм з української літератури показав, що зі здобуттям Україною незалежності їх автори почали звертатися до проблеми формування духовного світу учнів. Однак інформація про духовні орієнтири творчості письменників у проаналізованих програмах та підручниках недостатня. Відсутня система чітко визначених духовних орієнтирів, на які мали б спиратися вчитель і старшокласники, характеризуючи постать того чи іншого автора. У добірках запитань та завдань, що містяться в підручниках, складно знайти запитання, які б спонукали учнів замислитися над духовними орієнтирами творчості митців.

На основі анкетування, опитування учнів та аналізу наукової літератури було визначено, що духовними орієнтирами творчості митця, які школяр обере для себе взірцем у житті, мають бути висока громадянська мужність, здатність відстоювати власні переконання; глибока порядність, чесність, гідність; добротворчість, гуманність у ставленні до всіх живих істот на планеті; здатність до емпатії, співчуття й співпереживання; розвинений інтелект, уміння орієнтуватися в здобутках вітчизняної та світової науки й культури; мистецький смак, розуміння краси, здатність відчувати прекрасне.

Результати анкетування, контрольних творів, усного опитування та аналізу наукової літератури дали змогу визначити критерії для діагностування усвідомлення учнями духовних орієнтирів творчості письменників, які можна умовно поділити на три групи:

1. Критерії, що допомагають визначити рівень володіння понятійним апаратом; 2. Критерії, що допомагають визначити рівень осмислення школярами духовних орієнтирів творчості письменників; 3. Критерії, що допомагають визначити рівень сформованості духовних орієнтирів самих учнів, реалізацію їх духовно-моральних переконань.

Відповідно до цих критеріїв було визначено три рівні осмислення учнями поняття духовних орієнтирів творчості письменників:

Високий рівень – учні вільно володіють понятєвим апаратом, дають визначення духовності, духовних орієнтирів, правильно визначають духовні

орієнтири автора та його твору, місце письменника в літературному процесі, виявляють значний інтерес до проблеми.

Середній рівень – старшокласники в основному правильно розуміють поняття духовності, духовних орієнтирів, проте коло їх понять обмежене; вони хибно тлумачать духовні орієнтири персонажа на основі аналізу його дій, вчинків, не заглиблюються в суть порушуваних у творі проблем.

Низький рівень – учні виявляють повне або часткове нерозуміння поняття духовності, байдуже ставляться до проблем, порушуваних у творі, не можуть визначити духовних орієнтирів творчості письменника.

Кількісна характеристика рівнів сформованості поняття в учнів про духовні орієнтири творчості письменників визначалася за формулою: $P = \frac{C}{K}$, де P – показник рівня сформованості поняття в учнів про духовні орієнтири творчості письменників, С – сума набраних балів за всі завдання, К – кількість завдань, які використовувалися. Одержаний результат від 9,5 до 12 балів вважаємо високим рівнем сформованості поняття в учнів про духовні орієнтири творчості письменників; від 9 до 7 – середнім; від 6 і нижче – низьким.

Сумарні результати анкетування відображено в таблиці **№ 1.**

Таблиця 1.

Результат анкетування учнів

№ з/п	Рівень сформованості в учнів старшої школи поняття про духовність, духовні орієнтири (%)	Класи	
		гімназій	шкіл
1	Високий	6	0
2	Середній	34	20
3	Низький	52	64
4	Учні не відповіли на запитання	8	16

Результати констатувального експерименту засвідчили, що переважна більшість учнів старших класів у процесі прочитання художнього твору не осмислює духовних орієнтирів персонажів твору, а також його автора. Така ситуація пояснюється тим, що вчителі переважно акцентують увагу на запам'ятовуванні фактичного матеріалу художнього твору, на знанні учнями змісту твору та вмінні його аналізувати в межах шкільної програми. В основному увага учнів привертається до окремих моральних якостей персонажа, недостатньо осмислюються світоглядні позиції письменника, його духовні орієнтири.

Під час констатувального експерименту запитання були запропоновані також учителям: 1. Що ви розумієте під духовними орієнтирами творчості письменника? 2. Яке значення, на вашу думку, має для учнів з'ясування на уроці духовних орієнтирів творчості письменника? 3. Чи звертаєте ви увагу під час аналізу художнього твору на духовні орієнтири його автора? 4. Яка мета

досягається вивченням біографії письменника? 5. З якими труднощами ви зустрічаєтеся на уроках літератури?

Опитування проводилося серед учителів української літератури шкіл міста Ічні та сільських шкіл Ічнянського району Чернігівської області, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів при Чернігівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти.

Учителям також було запропоновано назвати ті види роботи, які вони найчастіше використовують на уроках української літератури під час вивчення біографії письменника та його творчості. Переважна більшість назвала лекції, бесіди, різні види самостійної роботи учнів, порівняльні характеристики персонажів та словникову роботу.

З аналізу результатів усного і писемного опитування учнів, а також проведеного спостереження за навчальним процесом на уроках української літератури і вивчення результатів роботи з формування в старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників у практичній роботі школи випливає, що учні надто звужують поняття духовності, його суть і значення. Це свідчить про те, що в учнів старших класів шкіл недостатньо сформовані базові знання про духовність, духовні орієнтири творчості письменників, хоча зацікавленість учнів цією проблемою досить висока. На уроках літератури не приділяється належної уваги духовним орієнтирам творчості письменників. Переважна більшість учнів старших класів у процесі прочитання художнього твору не осмислює духовних орієнтирів персонажів твору, а тим паче його автора. Учителі переважно акцентують основну увагу на запам'ятовуванні фактичного матеріалу художнього твору, на розгляді окремих моральних якостей персонажа, недостатньо аналізуються світоглядні позиції письменника, його духовні орієнтири. Учителі рідко використовують можливості диспуту, пошуку, мало уваги приділяють індивідуально-пошуковій роботі.

Типовою помилкою в навчальній роботі вчителів-словесників є те, що спрямування учнів на осмислення ними духовних орієнтирів творчості письменників у школі часто замінюється констатацією фактів – «видатний діяч», «майстер художнього слова», «визнаний геній» тощо – без їх конкретного вираження. Подібні оцінки не переконливі для читачів. Без цілеспрямованого аналізу художнього твору учні не замислюються над моральними, світоглядними та естетичними критеріями творчості митця, не усвідомлюють неповторності розкриття його власного творчого потенціалу, духовних орієнтирів.

Бесіди з учителями переконали, що більшість із них має недостатню підготовку до такої роботи. Причина цього у відсутності системи роботи з питань формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників.

Майже всі вчителі, що взяли участь в анкетуванні, підкреслювали важливість проблеми формування в учнів старшої школи поняття про духовні орієнтири творчості письменників, адже розвиток інтересу до духовного світу

митця сприяє формуванню духовних орієнтирів самих старшокласників, утверджує національну свідомість, спрямовує життєві цілі на добро і добротворення. Водночас більшість опитуваних словесників відзначила недостатнє висвітлення проблеми формування в учнів старшої школи поняття про духовні орієнтири творчості письменників у наявних підручниках, посібниках, методичній літературі.

У шкільній практиці досить часто трапляються випадки, коли дослідження твору зводиться до автоматичного вишукування художніх засобів без проникнення у їх функції в художньому творі. А тому митці слова часто постають перед дітьми позбавленими авторської самобутності, оригінальності.

У дисертації зазначається, що лише невеликий відсоток (8,8%) учителів-новаторів працює творчо, спонукає старшокласників до осмислення світоглядних орієнтирів письменника та формує їх власний духовний світ, будує процес формування духовних властивостей старшокласників, орієнтуючись на ті зміни, які відбуваються в свідомості учня через систему педагогічних впливів.

Констатувальний експеримент переконав у необхідності напрацювання системи роботи з формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках літератури.

У третьому розділі **«Методична система формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури в учнів старшої школи»** розроблено концептуальні засади методичної системи роботи з формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників в учнів старшої школи, визначено завдання експерименту та етапи його організації. Дослідно-експериментальна робота вибудовувалася з урахуванням індивідуально-вікових особливостей учнів, їх духовного досвіду.

В основу концепції покладено розуміння того, що *духовні орієнтири творчості письменників – це орієнтація творчості митців на духовні цінності. Творчий потенціал авторської свідомості, як правило, вибудовується на основі загальнолюдських духовних цінностей.*

Формування в учня поняття про духовні орієнтири творчості письменників і осмислення ним себе як духовної особистості – це взаємозалежні процеси. Вивчаючи творчість письменника, аналізуючи художні твори, учні осмислюють духовні орієнтири творчості письменника, внаслідок чого формується духовність самих учнів. Формувальний експеримент дисертаційного дослідження підтвердив, що цей процес відбувається успішно, якщо моделюються навчальні ситуації, які сприяють усвідомленню ціннісних орієнтацій творчості письменника й формуванню духовності школярів; створюються умови для осмислення учнями ціннісних орієнтацій творчості письменників та забезпечується емоційне тло уроків літератури.

Доведено, що формуваня цілісної, духовно багатої особистості на уроці літератури можливе тільки за умови емоційного сприйняття старшокласниками художнього твору.

Важливу роль у формуванні та розвитку духовної особистості відіграє введення учнів у коло живих і багатоаспектних соціальних явищ, осмислення ними діалектики душі людини. Ці процеси допомагають учням глибше зрозуміти, оцінити і сприйняти себе через інших, суспільно важливе зробити особистісно значимим, тобто своїм власним орієнтиром.

Звернення учнів до духовних ідеалів письменника розширює усвідомлення ними духовних цінностей. Яскраві й переконливі факти служіння ідеалам добра й справедливості надовго залишаються в пам'яті учнів, слугують їм за певні життєві орієнтири, відійти від яких і зрадити означало б зрадити себе. Для того, щоб наголосити на індивідуальних особливостях духовних орієнтирів, важливо розкрити, чим відрізняється один митець від іншого. Це робиться з урахуванням специфіки індивідуального бачення світу письменником.

Враховано, що духовні орієнтири творчості значною мірою залежать від особливостей історичної епохи, в якій жив і творив митець, яка вплинула на становлення його особистості, формування характеру, еволюцію його поглядів і його діяльності; від національного світогляду, а також від глибини світосприйняття письменника, його таланту, широти його інтересів і проникнення за хронологічні рамки свого часу. Саме на цьому зосереджувалася увага учнів під час вивчення життєпису письменника.

Для більш глибокого та конкретного розуміння учнями духовних орієнтирів творчості письменників умовно поділено їх на моральні, світоглядні та естетичні.

Акцентовано, що процес сприймання літературного твору є суто особистісним. Унаслідок цього література здатна не лише знайомити читача з певними духовними цінностями, а й культивувати їх у людській душі. Тільки за цієї умови можливий перехід досвіду письменника в особистий досвід читача.

Щоб забезпечити найбільшу ефективність осмислення учнями духовних орієнтирів творчості письменників, важливо в процесі роботи з художніми творами налагоджувати постійний духовний контакт з учнями, створювати таку атмосферу відвертості, доброзичливості, взаємоповаги, коли суб'єкти розмови є рівноправними партнерами, і в актах взаємодії виявляється їхня ініціатива.

Доведено, що повноцінному духовному самозростанню старшокласників ефективно сприяють завдання, які організовують школярів до активності, ініціативності, самостійності, що саме проблемний підхід спонукає учнів до активної розумової діяльності через аналіз фактів, до проникнення в духовний світ письменника.

Важливим є процес не звичайного репродуктивного засвоєння, а народження й осмислення знань на рівні творчого сприйняття, коли передбачається пошук істини на уроці. Таким вимогам найбільше відповідає урок – духовний пошук.

Формувальний експеримент підтвердив, що оптимальною має бути така структура уроку, за якої навчальні ситуації допомагають учневі не лише осягнути максимум матеріалу, а й висловити свої міркування, проявити власні здібності, відчути себе не об'єктом педагогічного впливу, а особистістю, здатною до оцінних суджень.

У дисертації доведено, що найважливішим завданням учителя на уроці літератури є організація осмислення особливостей духовного світу письменника шляхом активного діалогічного спілкування, бо саме така робота спонукає школярів до творчості, до подальшої праці над собою, формує їх власні духовні орієнтири.

Визначено, що здійснення формування в старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках літератури є системою, що ґрунтується на принципах емоційності, біографічності, історизму, емпатійності, особистісної зорієнтованості, діалогізму, проблемності та наочності.

Експериментальне впровадження методичної системи формування поняття про духовні орієнтири творчості письменників на уроках української літератури в учнів старшої школи повністю підтвердило вплив роботи з формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників на розвиток духовності самих учнів.

З'ясовано, що формування духовності старшокласників шляхом осмислення ними духовних орієнтирів творчості письменника відбувається протягом трьох послідовних взаємопов'язаних етапів вивчення творчості митця: *інформаційно-когнітивного, проблемно-пошукового, власне аналітичного.*

На першому, *інформаційно-когнітивному*, етапі старшокласники ґрунтовно засвоювали певну суму знань про духовні орієнтири особистості, зокрема про особистість автора художнього твору, з проекцією на пошук реалізації засвоєного у процесі аналізу художнього твору, що є неодмінною умовою успішності процесу формування духовного світу особистості.

Естетичні почуття, що виникають на ґрунті отриманої інформації, стають необхідною базою формування ідейних переконань та уявлень учнів. У цей час відбувався перехід уявлень про сенс життя, про добро і зло зі сфери абстрактних положень у сферу особистих переконань, а це також є необхідною умовою формування багатьох духовних якостей особистості.

На проблемно-пошуковому етапі вивчення творчості письменника створювалися найоптимальніші умови для того, щоб духовні якості особистості автора та його персонажів були засвоєні учнями глибоко і всебічно завдяки проблемно-пошуковим методам навчання, цілеспрямовано дібраним питанням. Ефективність цього етапу засвоєння духовних якостей особистості письменника та його образного світу залежала від того, наскільки інформація про духовні орієнтири, яку учні отримають у процесі підготовки від учителя, з додаткової літератури та внаслідок осмислення запитань і пошуку відповідей на них, важлива для віку учнів, адже у старшокласників є вже необхідний життєвий досвід, що допомагає осмислити певні життєві факти.

На цьому етапі формувального експерименту учням надається можливість для глибшого осмислення навчального матеріалу, розуміння його суспільної значущості, засвоєння понять про духовність, духовні орієнтири шляхом підготовки до уроку за заздалегідь підібраними вчителем запитаннями, що передбачає реалізацію процесу формування духовності учнів через осмислення ними духовних орієнтирів творчості письменників.

Формувальний експеримент показав, що набуті й усвідомлені поняття духовності, моральних, світоглядних та естетичних орієнтирів письменника й висновки про духовні орієнтири творчості внаслідок самостійного опрацювання додаткової літератури, вказаної вчителем, проведення дискусій, обговорення на уроках літератури причин тих чи інших вчинків персонажа з позицій добра, людяності переходять у власні переконання учнів. Важливого значення набувають при цьому, як і на першому етапі, емоційне тло уроків літератури, прогнозування й моделювання естетичих реакцій учнів.

Власне аналітичний етап сприяє появі й наступній реалізації оцінки власного духовного рівня. На цій стадії в учнів на основі накопичених упродовж перших двох етапів знань про духовні орієнтири автора та персонажів, унаслідок осмислення вражень і усвідомлення поняття про моральні, світоглядні та естетичні орієнтири творчості письменників формуються власні моральні переконання й духовні орієнтири. Цей етап вивчення творчості письменника передбачає написання учнями підсумкових контрольних творчих робіт, що дає більш повну можливість старшокласникам показати власний рівень сформованості духовних цінностей та орієнтирів.

У ході формувального експерименту на інформаційно-когнітивному етапі вивчення творчості письменника застосовувалися репродуктивні (лекція та розповідь учителя з елементами бесіди) та метод творчого читання в їх екзистенційному поєднанні; успішність проблемно-пошукового етапу забезпечувалася використанням евристичного методу та методу виявлення реакції читача (евристична бесіда, проблемний семінар). Власне аналітичний етап сприяв усвідомленню власного духовного рівня старшокласника; на цьому ступені осягнення духовних орієнтирів творчості письменників учителем-експериментатором використовувалися дослідницькі методи (самостійна робота учнів над додатковою літературою, підготовка рефератів та власних творчих робіт).

Формувальний експеримент переконав, що на уроках літератури протягом усіх трьох етапів доречно формувати поняття про духовні орієнтири в комплексі, оскільки в художньому образі загальнолюдські й національні, моральні, світоглядні й естетичні духовні цінності нероздільні, тому аналіз образної системи творів є розглядом системи духовних орієнтирів. У ході ознайомлення з біографією митця, духовною характеристикою персонажів, їх вчинками й почуттями та авторською оцінкою цих вчинків і почуттів з погляду його духовних орієнтирів учні потрапляли в такі навчальні ситуації, в яких виявлялася їх власна позиція, формувалися їх особистісні духовні орієнтири й моральні якості.

У ході формувального експерименту вчителем-словесником була запропонована система категорій, які мали засвоїти й опанувати старшокласники: духовність, духовні орієнтири, загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації. Учні навчилися оперувати поняттєвим апаратом, пояснювати зміст теоретичних понять, виявляти ставлення до них.

Порівняльний аналіз результатів анкетування та контрольних робіт учнів контрольних і експериментальних класів на етапах констатувального й формувального експериментів дав змогу зробити висновки про значно вищий рівень розуміння учнями експериментальних класів поняття духовності та духовних орієнтирів творчості письменників та духовного розвитку самих учнів. Результати відображено на рис. 1 та 2.

Зіставлення рівня знань і розуміння учнями духовних орієнтирів творчості письменників у контрольних та експериментальних класах переконує в наявності суттєвих відмінностей у розумінні духовних орієнтирів творчості письменників та духовного розвитку учнів експериментальних і контрольних класів. Виявлено, що учні можуть духовно вдосконалюватися через активне осмислення духовних орієнтирів письменника та його персонажів, по-новому сприймати дійсність, обдумувати вчинки з позицій високої духовності, спрямовувати свої помисли й дії на добро та добротворення.

Рис. 1

Аналіз результатів анкетування та контрольних робіт учнів контрольних і експериментальних класів на початку експерименту

Отже, якісний і кількісний аналіз результатів формувального експерименту дає змогу зробити висновок про те, що запропонована система методів, прийомів, видів і форм навчально-виховної роботи з питань

формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників ефективна і дає позитивні результати.

Рис. 2.

Аналіз результатів анкетування та контрольних робіт учнів контрольних і експериментальних класів у кінці експерименту

Головні **висновки** дисертації:

Дослідження проблеми формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників зумовлено передусім необхідністю гуманізації й гуманітаризації освіти з метою формування високодуховної особистості, активного засвоєння у школі тих норм моралі, що вироблені людством протягом багатовікової історії.

Вивчення сучасного стану формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників засвідчує, що ця проблема не знайшла гідного висвітлення в методичній літературі.

Проведений у дисертаційному дослідженні аналіз дав змогу розкрити філософські, психолого-педагогічні, літературознавчі та методичні основи розвитку поглядів на поняття «духовність», «духовні орієнтири»; уточнити їх змістову сутність. Духовність розглядається нами як інтеграційна характеристика особистості, яка містить систему абсолютних загальнолюдських цінностей. Це найвищі моральні якості людини, які зумовлюються її світоглядними позиціями й спрямовують її на активне добротворення. Духовні орієнтири творчості письменників – це орієнтація творчості митців на духовні цінності. Творчий потенціал авторської свідомості, як правило, вибудовується на основі загальнолюдських духовних цінностей і спрямовується на формування їх у реципієнта.

Для глибшого та більш конкретного розуміння учнями духовних орієнтирів творчості письменників поділено їх на моральні, світоглядні та

естетичні. До моральних критеріїв духовності належать людяність, гуманність, доброта, шляхетність, чесність, скромність, почуття справедливості, емпатії, повага до праці, до батьків, до людей, старших за віком. До світоглядних якостей відносимо патріотизм, національну самосвідомість, волелюбність, мужність, нескореність, героїзм. До естетичних орієнтирів належать здатність відчувати й розуміти прекрасне в природі, в людині, в людських взаєминах; захоплюватися шедеврами вітчизняного і світового мистецтва, високий естетичний смак, розуміння краси рідної мови, людських вчинків.

Розроблено критерії для діагностування усвідомлення учнями духовних орієнтирів творчості письменників, які можна умовно поділити на три групи: 1. Критерії, що допомагають визначити рівень володіння понятійним апаратом; 2. Критерії, що допомагають визначити рівень осмислення школярами духовних орієнтирів творчості письменників; 3. Критерії, що допомагають визначити рівень сформованості духовних орієнтирів самих учнів, реалізацію їх духовно-моральних переконань.

Доведено, що система роботи з формування в старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників підвищує рівень духовності учнів. Осмислення духовного світу автора, який проявляється у його творах, – це осмислення тієї категорії духовності, яку розкриває читачеві майстер слова. Усвідомлюючи поняття духовних орієнтирів, старшокласник починає усвідомлювати себе як духовну особистість.

Теоретично обґрунтовано та практично апробовано умови, що стимулюють процес формування в учнів старшої школи поняття про духовні орієнтири творчості письменників, основними з яких є створення таких навчальних ситуацій, які сприяють усвідомленню ціннісних орієнтацій творчості письменника і формуванню духовності школярів; застосування різних форм роботи з активізації засвоєння знань; створення умов для осмислення учнями ціннісних орієнтацій творчості письменників.

Намічено та експериментально перевірено оптимальні способи створення емоційно-почуттєвого фону на уроках літератури (слово вчителя про автора та його мистецьке полотно має бути емоційним, позбавленим сухості та однотипності, запитання потрібно спрямовувати на аналіз почуттів персонажа чи ліричного героя; на уроці має звучати емоційне художнє читання, мелодекламація і т.п.); розроблено систему завдань, які спонукають учнів до роздумів та моральних прозрінь, до осягнення сутності відображеного в літературному творі.

З'ясовано, що для вдосконалення здатності учнів аналізувати художні твори, зокрема художні деталі, а також для підвищення зацікавленості навчанням, перетворення їх духовних надбань на переконання доцільнішим є використання проблемних та проблемно-пошукових методів навчання. Саме проблемний підхід спонукає школярів до активної розумової діяльності шляхом аналізу фактів, до проникнення в духовний світ письменника.

У ході експерименту з'ясовано, що робота з формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників може бути ефективно застосованою в подальшій роботі школи.

З огляду на актуальність проблеми та на недостатнє висвітлення питання формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників це дослідження може бути використане як ученими-теоретиками для глибшого аналізу духовних орієнтирів творчості сучасних письменників та їх впливу на читачів, так і вчителями-словесниками для більш повної реалізації виховної функції уроків літератури.

Основні положення дисертації викладено в таких **публікаціях:**

1. Чумак Т. Урок у контексті життєтворчості особистості / Т.Чумак // Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI століття : науково-методичний збірник у двох частинах. – Част. 1. – К., Інститут змісту і методів навчання Міносвіти України. – 1998. – С. 251 – 258.
2. Чумак Т. Два варіанти одного уроку: методичні рекомендації до вивчення публіцистичної статті Уласа Самчука «Нарід чи чернь?» / Т.Чумак // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 6. – С. 2 – 6.
3. Чумак Т. Літературно-мистецька вітальня «Каменяреве віще слово» / Т.Чумак // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – С. 45 – 51.
4. Чумак Т. Пробуджуючи національну гідність / Т.Чумак // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. – 2004. – № 1. – С. 31 – 35.
5. Чумак Т. Ідеали гуманізму в творах С. Маринчика. / Т.Чумак // Педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського: погляд крізь роки // Збірник наукових статей. – Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка. Управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації. – Чернігів. – 2004. – С. 159 – 156.
6. Чумак Т. Проблема збереження духовності в романі Павла Загребельного «Диво». Матеріали до проведення уроку. 11 клас / Т.Чумак // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 10. – С. 20 – 24.
7. Чумак Т. До проблеми формування духовного світу особистості старшокласника на уроках літератури / Т.Чумак // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 4. – С. 28 – 32.
8. Чумак Т. Є.А.Пасічник про сприйняття учнями духовних орієнтирів творчості письменників / Т.Чумак // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 1. – С. 17 – 22.
9. Чумак Т. Уроки духовності Олеся Гончара / Т.Чумак // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 4. – С. 49 – 52.
10. Чумак Т. Багатство духовного світу Григорія Коваля / Т.Чумак // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 10. – С. 43 – 48.
11. Чумак Т. Моральне приниження чи моральна велич жінки? – Урок-пошук за поемою Тараса Шевченка «Катерина» / Т.Чумак // Українська мова й

література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 2. – С. 22 – 33.
12. Чумак Т. Духовні орієнтири творчості Олександра Довженка / Т.Чумак // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 3. – С. 53 – 57.
13. Чумак Т. Формування духовних якостей старшокласників у процесі вивчення літератури // II Бугайківські читання : наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (НДУ ім. М.Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є.І.Коваленко] / Т.Чумак. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – № 5. – С. 121 – 125.
14. Чумак Т. «Вже почалось, мабуть, майбутнє…» (Читацька конференція за творчістю Ліни Костенко) / Т.Чумак // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 17 – 20.
15. Чумак Т. Проблема вірності і зради у творах Ліни Костенко на історичну тематику / Т.Чумак // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 17 – 20.
16. Чумак Т. Духовні криниці Ічнянщини : методичний посібник для вчителя / Т.Чумак. – Ічня : ПП «Формат». – 2011. – 300 с.

Чумак Т.М. Формування у старшокласників поняття про духовні орієнтири творчості письменників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література). – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування в учнів загальноосвітніх шкіл поняття про духовні орієнтири творчості письменників. У дисертації представлено обгрунтовану та експериментально перевірену методичну систему, яка дає змогу вчителю-словеснику формувати особистісні духовні цінності й моральні якості учнів на основі осмислення ними духовних орієнтирів творчості письменників.

Встановлено, що створення таких навчальних ситуацій, які сприяють усвідомленню ціннісних орієнтацій творчості письменника і формуванню духовності школярів, застосування різних форм роботи з активізації засвоєння знань, створення умов для осмислення учнями ціннісних орієнтацій творчості письменників, забезпечення емоційного фону уроків літератури стимулює процес формування в учнів старшої школи поняття про духовні орієнтири творчості письменників.

З'ясовано, що робота з формування в учнів поняття про духовні орієнтири творчості письменників впливає на розвиток духовності самих учнів.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, духовні орієнтири, моральні, світоглядні та естетичні орієнтири письменника, духовний світ, емоційне тло уроків літератури, урок-пошук, проблемні завдання.

Чумак Т.Н. Формирование у старшеклассников понятия о духовных ориентирах творчества писателей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинская литература). – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2012.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальным исследованиям процесса формирования духовного мира учащихся путём осознания ими духовных ориентиров творчества писателей на уроках украинской литературы. В работе представлена теоретически обоснованная и экспериментально проверенная система работы учителя литературы, которая дает возможность эффективно влиять на систему жизненных ценностей учащихся.

Выбор темы диссертации обусловлен воспитательными возможностями уроков литературы, а также актуальностью проблемы формирования духовности старшеклассников в процессе литературного образования на современном этапе методики обучения украинской литературы.

В диссертации обоснован тезис о том, что формирование понятия о духовных измерениях творчества писателя – это, собственно, процесс осознания его духовного мира, который отображается именно в творчестве. Осмысливать духовные ориентиры творчества писателя – значит осознавать саму категорию духовности. Этот процесс имеет двусторонний характер: во-первых, осмысливая духовные ориентиры творчества писателя, ученик воспринимает саму категорию духовности, во-вторых, он осознаёт собственное «я» через категорию духовности, а это содействует стимулированию стремления ученика к самосовершенствованию и формирует его как духовную личность.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, общих выводов, списка научных источников. Во введении дано обоснование проблемы, определены предмет, объект, цель и задачи исследования, его научная гипотеза, теоретическое и практическое значение полученных результатов.

В первой главе – «Научно-методологические основания формирования понятия о духовных ориентирах творчества писателей у учеников старшей школы» – указывается, что проблема формирования духовности рассматривается довольно широко в философской, психологической, педагогической и методической литературе.

Во второй главе – «Констатирующий эксперимент по проблеме формирования у старшеклассников понятия о духовных ориентирах творчества писателей» – анализируется отображение задач формирования у старшеклассников понятия о духовных ориентирах творчества писателей в действующих программах и учебниках по украинской литературе для средних общеобразовательных школ, приводятся результаты анкетирования, проводившегося среди учащихся с целью определения уровня осознания ими

понятия о духовных ориентирах творчества писателей и анализ полученных данных.

В третьей главе – «Методическая система формирования понятия о духовных ориентирах творчества писателей у учеников старшей школы» – разработаны концептуальные основы методической системы работы по формированию понятия о духовных ориентирах творчества писателей у учеников старшей школы, определены задания эксперимента и этапы его организации.

Выяснено, что духовные ориентиры творчества писателей – это ориентация творчества авторов произведений на духовные ценности. Творческий потенциал авторского сознания, как правило, имеет своим основанием общечеловеческие духовные ценности.

Экспериментальное внедрение методической системы формирования понятия о духовных ориентирах творчества писателей у учеников старшей школы полностью подтвердило влияние работы по формированию у учеников понятия о духовных ориентирах творчества писателей на развитие духовности самих учащихся. Выявлено, что ученики могут духовно совершенствоваться через активное осмысление духовных ориентиров писателя и его героев, по-новому воспринимать дейсвительность, обдумывать действия и поступки с позиций высокой духовности, направлять свои помыслы и действия на созидание добра.

Новизна диссертационного исследования состоит в создании экспериментально апробированной системы работы учителя литературы, направленной на формирование у старшеклассников понятия о духовных ориентирах творчества писателей, активизацию процесса становления и обогащения духовного мира учеников во время изучения сочинений украинских писателей, входящих в программу для общеобразовательных учебных заведений; в определении критериев сформированности лучших качеств личности, в основу которых заложены усвоение теоретических знаний о духовных ориентирах творчества писателей и овладение практическими навыками и умениями.

Качественный и количественный анализ результатов формирующего эксперимента позволяет сдетать выводы о том, что предложенная система методов, приёмов, видов и форм научно-воспитательной работы по вопросам формирования у учащихся понятия о духовных ориентирах творчества писателей эффективна и даёт положительные результаты.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности, духовные ориентиры, моральные, мировоззренческие и эстетические ориентиры писателя, духовный мир, эмоциональный фон уроков литературы, урок-поиск, проблемные задания.

Chumak T. N. The formation of pupils' comprehension of the writer's mastery in the process of learning Ukrainian literature in a secondary school. – Manuscript.

Dissertation for a candidate of pedagogical science degree on specialty 13.00.02 – the theory and methods of teaching (Ukrainian literature). – M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2012.

The dissertation is a theoretical and experimental research on the problem of formation of pupils' comprehension of mastery of author's literary work.

The author introduces scientifically grounded and practically examined methods of literary text analysis with an emphasis on the writer's mastery and proves its specific purpose and effectiveness.

The methods suggested are supposed to provide an educated reader (pupil) capable of giving an adequate evaluation of the verbal work of arts and to determine the writer's role in the creation of literary work.

Key words: effective forms and methods, the system of phased formation, the manifestation of writer's mastery, the system of lessons, skills and abilities, figurative concretization and figurative generalization.